

Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich

Frazeologia

Redakcja naukowa

Walerij Mokijenko i Harry Walter

Universität Greifswald - Institut für Slawistik
Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej

Koordinator programu i redaktor serii

Komparacja współczesnych języków słowiańskich
STANISŁAW GAJDA

Recenzenci

MICHAŁ ALEKSIEJENKO, ERIKA KRŽIŠNIK

Projekt okładki

ADAM BAGIŃSKI

Redakcja

KRYSTYNA GAJDOWA

Wydanie publikacji dofinansowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-86881-50-5

Wydawca: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej
i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Opole 2008

Składanie zamówień: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 45-037 Opole, ul. H. Sienkiewicza
33; tel: (48-77) 4410-878; e-mail: wydawnictwo@uni.opole.pl.
Druk: Drukarnia Wydawnictwa Świętego Krzyża w Opolu, ul. Katedralna 4; tel. (48-77) 4539-493.

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Stanisław Gajda</i>)	11
Предисловие (<i>Харри Вальтер, Валерий М. Мокиенко</i>)	13
1. Цель и концепция тома	19
1.1. Введение (<i>Харри Вальтер, Валерий М. Мокиенко</i>)	19
1.2. Фразеологическая неология как лингвистическое явление (<i>Валерий М. Мокиенко</i>)	23
2. Из истории сопоставительного изучения инновационных процессов в славянской фразеологии	39
2.1. Восточнославянские языки	
2.1.1. Источники фразеологической неологии (<i>Валерий М. Мокиенко</i>)	39
2.1.2. Фразеалагічныя неалагізмы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (<i>Яўген Іваноў</i>)	45
2.1.3. Динамічні процеси у фразеології української мови 90-х років ХХ ст. (<i>Михайло Кочерган, Галина Мінчак</i>)	54
2.2. Западнославянские языки	
2.2.1. О способах помножения заобу фразеологичного współczesnej polszczyzny (<i>Stanisław Bąba, Jarosław Liberek</i>)	59
2.3. Южнославянские языки	
2.3.1. Механізми и причини за формирание на нови фразеологизми в българския език (<i>Зоя Барболова</i>)	67
2.3.2. Hrvatska frazeologija – staro i novo (<i>Željka Fink, Antica Menac</i>)	88
3. Лексическая и фразеологическая неология: термины, понятия, подходы	101
3.1. Восточнославянские языки	

brought) on the carpet 'появляться'. Однако, кроме этих оборотов, там зафиксированы также фразеологизмы *to be on the carpet* 'получать нагоняй, выговор' и *to call somebody on the carpet* 'давать нагоняй, выговор' (отсюда и глагол *to carpet* 'вызывать для выговора'). В словаре приводится иллюстрация из произведения Дж. Голсуорси начала XX века [Кунин 1984, 128]. Как видим, фразеологизм *to be on the carpet* в значении 'получать нагоняй, выговор' зафиксирован английским языком еще в начале XX в., в чешском языке в то время этот оборот ещё имел первоначальное "бщевропейское" значение. Интересно, что в русском языке древнее выражение *седети на одномъ ковре* – 'обсуждать' уже утрачено, однако появились новые фразеологизмы *быть на ковре, вызвать на ковер*, по семантике эквивалентные английскому 'получать нагоняй', 'давать нагоняй'. Русские фразеологизмы впервые зафиксированы словарем *Новые слова и значения 70-х гг.*, приведена иллюстрация из "Литературной газеты" 1980 г. [НСЗ 50-80, 296].

Одни исследователи считают эти русские фразеологизмы калькой с английского *to be on the carpet*, которое перешло в общеупотребительный язык из спортивной терминологии, другие тоже возводят их к английскому языку, но связывают с нагоняем, получаемым слугой от хозяина [см. БМС 1998, 267-268]. Представляется, что версия о переносе из спортивной жизни менее убедительна – вероятнее расширение значения по пути 'быть предметом разговора, пересудов' → 'подвергаться критике' → 'получать нагоняй'.

Интересно, что в чешском языке также сравнительно недавно появились фразеологизмы, полностью соответствующие английскому *to be on the carpet* – *být na koberečku u koho* 'быть на ковре у кого-л.', *jít na koberec (kobereček) ke komu* 'идти на ковер' (зафиксировано в SSČ 1978), *zavolat na kobereček koho* 'вызвать на ковер кого-л.'. Таким образом, в чешском языке в настоящее время существуют два ряда фразеологизмов с одинаковым значением: новое *být na koberečku* и прежнее *být na tapete*, изменившее свое значение под влиянием нового заимствования из английского языка.

Однако здесь следует ещё раз подчеркнуть, что в целом изменение семантики без изменения формы для фразеологии нехарактерно. Это и понятно: старые образы не создают новой экспрессии, которая необходима для возникновения новых фразеологизмов. Экспрессивны только новые образы и, следовательно, только они могут стать импульсом для возникновения новых фразеологизмов.

5.3. Южнославянские языки

5.3.1. Nove ustaljene sveze riječi u jeziku jedne hrvatske radiostanice

Anita Hrnjak (Zagreb, Hrvatska)

U ovome radu analizira se dio novih ustaljenih sveza riječi⁶ prikupljenih slušanjem programa hrvatske radiostanice "Radio 101" u razdoblju od pet mjeseci (od veljače do srpnja 2001. godine). Riječ je o zagrebačkoj radiostanici koja izuzetnu popularnost duguje svojoj nekonvencionalnosti, stalnim nastojanjima svojih novinara da razviju kritički duh kod slušatelja i podupru demokratska strujanja u društvu, ali najvažniji dio njihovog šarma i prepoznatljivog stila čini pomalo neobičan jezik, karakterističan po svojevrsnom ironijskom odmaku i humoru u prezentiranju informacija. Ironično i sarkastično obojenim sadržajima jezik doprinosi upotrebom brojnih figura relativiziranja i promjene značenja na temelju kojih nastaju nove USB. Bogata zastupljenost različitih ustaljenih figurativnih sveza riječi i frazema u užem smislu ne čudi s obzirom na činjenicu da je novinarski stil jedan od onih funkcionalnih stilova koji se odlikuju znatnim stupnjem upotrebe ekspresivnih jezičnih sredstava [Silić 1997, 496]. Ipak, jezik ove radiostanice specifičan je po tome što su takva ekspresivna jezična sredstva podjednako zastupljena kako u zabavnim, tako i u informativnim žanrovima, čime se odstupa od inače uobičajene prakse radijskog jezika da se u informativnim žanrovima upotrebljavaju neutralna jezična sredstva radi izražavanja izravnog i točnog odnosa prema činjenicama. Osim žurnalizama, ustaljenih izraza u kojima nije provedena desemantizacija njihovih komponenata, u prikupljenom korpusu pronalazimo i nekoliko tipova novih USB koje zasad možemo smatrati okazionalizmima ili individualno-autorskim kreacijama, ali koje imaju i sve preduvjete da se frazeologiziraju i steknu status ravnopravan svim ostalim frazemima hrvatskog jezika⁷.

Neke od njih nastaju na osnovi već postojećih i zabilježenih frazema zamjenom jedne ili više postojećih komponenata bez promjene

⁶ Odsad ću u tekstu umjesto termina *ustaljena sveza riječi* upotrebljavati kraticu USB.

⁷ Zbog ograničenosti duljine teksta ovdje ću analizirati samo dio USB za koje smatram da su najbolja ilustracija načina na koji jezik ove radiostanice odstupa od konvencionalnog i stilski neutralnog jezika i frazeologije hrvatskog jezika.

frazeološkog značenja. U novoj USR *Bogu iza nogu* sa značenjem 'vrlo daleko, u zabačenom kraju' prepoznajemo frazem *Bogu iza leđa* u kojem je došlo do zamjene komponente u okvirima istog semantičkog polja, a s novom komponentom postignut je efekt rime. U skladu s općom tendencijom unošenja stranih elemenata u novijoj frazeologiji hrvatskog jezika nove su komponente često strani leksemi. Tako frazem *biti u pozadini* sa značenjem 'biti neprimjetan, držati se daleko od glavnih događaja' pronalazimo u novom obliku *biti u backgroundu* s anglicizmom kao značenjskim ekvivalentom zamijenjene komponente. Frazeme *biti na potezu* 'biti na redu, biti pozvan postupiti na određen način' i *staviti lokot na usta* 'zašutjeti' pronalazimo u novom obliku s germanizmima kao *biti na štihu* i *staviti flaster na usta komu*. Nove komponente ovdje nisu značenjski ekvivalenti starih, ali stvaraju gotovo identičnu sliku u dubinskoj strukturi USR. U slučaju prve USR funkciju poteza u šahu preuzima bacanje karte u kartaškoj igri, dok u drugoj ulogu lokota, sredstva koje onemogućava otvaranje usta, preuzima flaster. Strukturno-gramatičkom preoblikom frazema *biti u svom filmu* 'biti okrenut samome sebi, živjeti u svom svijetu' nastala je često upotrebljavana USR istog značenja *furati svoj film* koja je stilski obilježena zbog upotrebe žargonizma njemačkog podrijetla *furati* sa značenjem 'provoditi, pronositi, propagirati; biti pristalica *koga ili čega*'. Prema ovom novom obliku nastaje isto tako stilski obilježena USR *furati horror* sa značenjem 'biti u stalnom pesimističnom raspoloženju' koja se ističe jer u njenom sastavu pronalazimo žargonizam njemačkog podrijetla i anglicizam. Promjenom obiju komponenti frazema *šaka jada* dobivamo USR *šaćica mizerije* u značenju 'nešto maleno i slabo; bijeda'. Ovdje značenje nove USR dobiva izrazito ironičan prizvuk zbog upotrebe umanjnice, a u komponenti *mizerija* kao internacionalnoj riječi potencirano je značenje domaće riječi *bijeda*.

Neke nove USR nastaju izostavljanjem jedne ili više komponenata, pri čemu može, ali i ne mora doći do semantičke preoblike. Izostavljanjem fakultativne komponente frazema *pale su komu rolete* [*na očij*] 'razljutiti se, izgubiti kontrolu nad sobom' ne dolazi do promjene značenja novog oblika frazema *pale su komu rolete*, ali izostavljanje dviju komponenti praćeno je određenom promjenom značenja i kategorijalnog određenja u slučaju nove USR *boli glava* koja se upotrebljava u atributnom značenju 'loš, užasan' za razliku od frazema *boli koga glava* sa značenjem 'imati puno briga, doživjeti neprijatnosti'.

Osobito je zanimljiva skupina novih USR koje možemo povezati s već postojećim frazemima tek pomnijom analizom i osvještavanjem frazeološkog taloga na temelju kojeg dolazimo do značenja, budući da su one izgrađene na slici istog ili sličnog konceptualno-semantičkog polja. Pritom je struktura novih USR izmijenjena, a značenja su im u velikoj mjeri srodna. Međutim, frazemi su čvrste strukture koje se reproduciraju u ustaljenom obliku, pa strukturne promjene nužno rezultiraju i novim značenjskim nijansama. Frazem [*kao*] *šaka u oko* [*komu*] 'koji se ističe zbog odstupanja od uobičajenog ili primjerenog kakvoj situaciji' možemo povezati s frazomom sličnog semantičkog taloga i značenja *bosti oči* [*komu*] 'neprijatno i napadno djelovati, stršiti'. Po uzoru na veliki broj frazema hrvatskog jezika organiziranih oko leksema *glava* koji se simbolički povezuje s čovjekovim umom, osjećajima i inteligencijom nastala je i nova USR *biti skuhan u glavi* sa značenjem 'biti neracionalan, opsjednut ili zanesen *čime*'. Prema semantičkom talogu možemo je povezati s frazomom slična značenja *usijana* (*ugrijana, uspaljena*) *glava* 'zanesenjak, fanatik', ali i s frazemima suprotna značenja i obrnute slike u njihovoj pozadini *imati* (*zadržati* i sl.) *hladnu glavu* 'biti hladnokrvan, promišljen' i *biti hladne glave* 'biti staložen, razuman'. USR *full gas* 'jako, intenzivno, u najvećoj mogućoj mjeri' nastala je po uzoru na već postojeće priložne frazeme hrvatskog jezika srodnog značenja *punom parom, punim gasom* i *punim jedrima* 'brzo, jako, svim silama'. Pritom se komponenta *gas* u svezi s nepromjenjivim engleskim pridjevom ponaša kao nepromjenjiva imenica, iako se inače u hrvatskom jeziku mijenja kao bilo koja druga imenica muškog roda. U analiziranom korpusu pronalazimo i USR *dinsta se što u čijoj kuhinji* sa značenjem 'netko u tajnosti sprema kakvu prijevaru, neugodnosti *za koga*', nastalu po uzoru na niz značenjski srodnih frazema kao što su *nešto se kuha* 'nešto loše se sprema', [*neki*] *vrag se kuha* 'nešto se sprema' i *kuhati kome kašu* 'spremati kome neugodnost' u kojima se čije tajno djelovanje i pripremanje kakve podvale povezuje s kuhanjem i kuhinjom. Ova nova USR regionalno je obojena, jer je umjesto stilski neutralnog glagola *kuhati* upotrijebljen germanizam *dinstati* kojim se označava jedan način kuhanja. Na sličan način već postojeći frazemi srodnog značenja kao što su *biti* (*nalaziti se/naći se*) *na grdnoj* (*velikoj, živoj*) *muci* 'biti (nalaziti se, naći se) u velikoj neprilici' i *biti* (*naći se* i sl.) *na* (*u*) *sto muka* 'biti (naći se i sl.) u velikoj neprilici, u neizvjesnosti' motiviraju nastanak nove USR *biti u porođajnim mukama* sa značenjem 'biti u neugodnoj situaciji, činiti što s izuzetnim naporom', s tom razlikom što u novom frazemu povezivanje s porodom dodaje

značenju novu nijansu, pa se neugodnost i trpljenje ne odnose na stanje, već na kakvo djelovanje. Semantički talog USR *imati vatu u ušima* sa značenjem 'ignorirati što, ne željeti što čuti' navodi nas da je povežemo sa postojećim frazemima gotovo identičnog značenja *biti začepljenih ušiju* 'ništa ne (htjeti) čuti' i *začepiti (zapušiti i sl.) sebi (si) uši* 'ne htjeti čuti/znati'.

Slušajući ovu radiostanicu često ćemo čuti USR *točan kao smrt* u značenju 'savršeno točan (vremenski)' koji je nastao na nešto drugačiji način od ranije navedenih novih USR. S obzirom na činjenicu da se u hrvatskom jeziku upotrebljavaju frazeološki izrazi *točan kao sat (ura)* 'savršeno točan' i *sigurno kao smrt* 'posve sigurno', možemo pretpostaviti da je struktura navedene USR posljedica kontaminacije ovih dvaju frazema, dok je prema značenju sinonim prvog od njih.

Neke nove USR možemo povezati s postojećim frazemima sličnog semantičkog taloga, ali drugačijeg značenja. S obzirom na postojanje čitavog niza frazema kao što su *zasjesti u fotelju* 'doći na visoki položaj' ili *klima se kome fotelja* 'biti izložen opasnosti gubitka visokog položaja' mogli bismo krivo zaključiti da nova USR *činiti što iz fotelje*, utemeljena na sličnom semantičkom talogu, ima i slično značenje. Međutim, kod nje se fotelja ne povezuje s foteljom kakvu ima osoba na visokom položaju, već s foteljom u kojoj se odmaramo u udobnosti vlastitog doma, pa USR dobiva značenje 'sudjelovati u čemu ne napuštajući udobnost doma' ili 'uživati u udobnosti doma, a pokušavati stvoriti privid sudjelovanja u kakvoj situaciji (ob. neugodnoj, problematičnoj ili opasnoj)' uz naglašen ironičan prizvuk.

Nove USR *nakon gričkog topa* sa značenjem 'poslijepodne' i *s gričkim topom* 'točno u podne' možemo opisati kao regionalno ograničene u upotrebi, jer je njihov semantički talog potpuno neproziran za onoga tko nije upoznat sa znamenitostima grada Zagreba. Da bismo u ovom slučaju došli do značenja moramo znati da svakoga dana, već više od stotinu godina, top na kuli Lotrščak puca točno u podne označavajući spomen na događaj iz zagrebačke prošlosti, kada je top točno u podne ispalio hitac pogodivši turski tabor i na taj način odvratio neprijatelje od napada.

Moramo spomenuti i velik broj novih USR svojstvenih jeziku ove radiostanice koje nisu nastale kao strukturalna i/ili semantička preinaka postojećih frazema i u kojima ne prepoznamo srodnost s drugim frazemima prema semantičkom talogu ili značenju. Najveći broj takvih USR slijedi trend nove hrvatske frazeologije i nastaje unošenjem u svoj sastav stranih komponenti, u većoj ili manjoj mjeri adaptiranih i

ukorijenjenih u sustavu hrvatskog jezika. U daleko najvećem broju slučajeva vidljiv je utjecaj engleskog jezika, pa često čujemo USR koje kao komponentu sadrže anglicizam. Npr. takva je USR *izvesti moralni striptiz* sa značenjem 'otkriti svoje pravo lice, otkriti svoje (ob. nemoralne) namjere', utemeljena na slici svlačenja pred publikom, pri čemu nije zanemariva činjenica da je striptiz kao način zarade za većinu ljudi upitne moralne vrijednosti. Njemački je jezik zbog dugotrajnih međujezičnih dodira ostavio u hrvatskom jeziku, osobito jeziku sjeverozapadne Hrvatske, neizbrisiv trag, pa ne čudi činjenica da u korpusu često nailazimo i na USR s germanizmima u njihovom sastavu. Takva je npr. USR *držati kome štangu* sa značenjem 'bezuvjetno podržavati koga, biti na čijoj strani', u pozadini koje nalazimo sliku osobe koja je drugome čak i fizički oslonac, zatim USR *biti dežurni kibic* sa značenjem 'biti radoznali promatrač', utemeljenu na našem znanju o tome da je kibic osoba koja promatra i živo prati kartašku ili koju drugu igru, a da u njoj sam ne sudjeluje, i dr. USR *peglati čiji imidž* spaja u svom sastavu germanizam *peglati* i anglicizam *imidž*. Upotrebljava se u značenju 'popravljanje slike o kome, prikazivati ga boljim nego što jest', a utemeljena je na semantičkom talogu koji sugerira da se slika (dojam) o kome može ispeglati poput izgužvanog komada tkanine. USR ovoga tipa često osim stranih elemenata sadrže i žargonizme, a i sami su žargonizmi često stranog podrijetla. Jedna od takvih USR je *popušiti foru* sa značenjem 'biti prevaren, ispasti budala'. Njena je prva komponenta glagol koji ovdje nije upotrijebljen u doslovnom značenju 'završiti s pušenjem (cigarete, lule i sl.)', već u žargonskom značenju 'nasjesti na laž, trik i sl.', dok je druga komponenta isto žargonizam sa značenjem 'dosjetka, smicalica'. Od USR ovoga tipa najveću šansu da se frazeologiziraju i postanu dio standardne frazeologije imaju one koje ne sadrže niti strane elemente niti žargonizme. Takve su npr. često upotrebljavane USR *pet nula* ili *sve pet* s istim značenjem 'odličan; odlično, najvišeg stupnja kvalitete' u kojima se svojstvo izvrsnosti povezuje s najvišim mogućim prosjekom školskih ocjena.

Sigurno najzanimljiviju skupinu čine ustaljene sintagme svojstvene isključivo jeziku ove radiostanice. Riječ je o neočekivanim svezama riječi nastalim s namjerom izazivanja efekta humora i ironije na osnovi figura zamjene značenja kao što su metonimija, perifraza ili antonomazija. Podloga im je gusta mreža asocijacija i aluzija, a nemoguće ih je razumjeti bez poznavanja šireg društveno-kulturnog konteksta hrvatske svakodnevice. Oni se najčešće odnose na poznate osobe javnog života i aktualna politička događanja. Npr. za predsjednika Stipu Mesića ustalila se

sintagma *prva brada u Hrvata* u kojoj je došlo do metonimijske promjene značenja zbog koje brada počinje predstavljati osobu koja je nosi, a zbog važne funkcije koju ta osoba obavlja zauzima poziciju ispred svih drugih.

“Radio 101” nije konvencionalna i prosječna radiostanica, a mnogi bi rekli da ima osobitog šarma i duha. U skladu s takvom orijentacijom i radijski program odstupa od prosječnog i uobičajenog, kako u sadržajima koje prezentira, tako i u jeziku kojim to čini. Frazеологija koju možemo čuti u radijskom programu izuzetno je bogata i igra važnu ulogu u stvaranju svojevrsnog ironijskog odmakа od svega rečenog, a samim time i u izražavanju određenog društveno-političkog stava. Najveći broj analiziranih novih ustaljenih sveza riječi ostat će u okazionalnoj upotrebi kao dio supstandardne ili regionalne frazeologije, ali dio njih mogao bi vremenom ući i u širu upotrebu i na taj način obogatiti frazeologiju hrvatskoga jezika.

6. Национализация как инновационный процесс во фразеологии

6.1. Разговорно-просторечная фразеология как источник инноваций

6.1.1. Восточнославянские языки

6.1.1.2. Фразеологическое творчество в живой городской речи

Иван А. Подюков (Пермь)

Живая обиходная речь современного города всё чаще рассматривается исследователями не просто как самоценный лингвистический объект, но ещё и как яркая черта низовой городской культуры. Богатство и разнообразие стихии городской речи связаны с тем, что, как заметил Б. А. Ларин, “в лингвистической истории большого города имеет место... столкновение и скрещение разнообразных культур” [Ларин 1977, 190].

Активизация “неформальной” жизни города в нынешних условиях привела к существенному оживлению городской устной словесности, фольклора, к усложнению языкового быта. Изучение языкового кода того или иного города, городских этикетных стереотипов, закреплённых в языке, и особенно путей обновления характеристических средств языка в ситуации, когда существенно меняются культурно значимые ориентиры развития общества, предполагают и взгляд на фразеологию современной речи города как на явление городской культуры, как на своеобразный её компонент¹.

Рассмотрение фразеологических новообразований в городской речи последнего времени показывает активный рост фразеологических сюжетов, по своим образным основаниям весьма

¹ Фразеология городской речи стала в настоящее время объектом пристального внимания многих исследователей, см. в частности работу Осипов, Боброва, Имедадзе 1994; исследователями указывается, что в речи жителей Барнаула, Омска и Горно-Алтайска фиксируется большое количество (тысячи) фразеологических оборотов, не отмеченных словарями современного русского языка. Аналогичные выводы можно сделать и применительно к пермской городской речи.